

**ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ (ՄԻՆՉԵՎ 1908 Թ.).
ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ**

Բանալի բառեր՝ Օսմանյան կայսրություն, պարբերական մամուլ, երիտթուրքեր, երիտթուրքական մամուլ, «Իշդիհադ», «Մեշվերեթ», «Միզան»:

Հոդվածը երիտթուրքական պարբերական մամուլի պատմության (մինչև 1908 թ.) շուրջ համառոտ անդրադարձն է: Հատկապես կենտրոնացում է արվել երիտթուրքական մամուլի պատմության առաջին փուլի վրա: Հոդվածը լուսաբանում է նշված շրջանի երիտթուրքական առաջատար թերթերի հիմնադրման/սկզբնավորման, տարածման պատմությունը, որն ընդգրկում էր 1890-ական թթ. մինչև 1908/1909 թթ.: Այս շրջանում թերթերը տպագրվում էին Օսմանյան կայսրության տարածքից դուրս՝ գլխավորապես Կահիրեում, Ֆրանսիայում, Շվեյցարիայում և այլ վայրերում, քանի որ Օսմանյան կայսրությունում գործող արդուլիհամիդյան գրաքննությունն ու տիրող բռնաճնշումները կայսրության տարածքում սեփական գաղափարները, քաղաքական հայացքները ազատորեն տարածելու հնարավորություն չէին տալիս:

**Մինչև 1908 թ. հեղաշրջումը տպագրվող երիտթուրքական առաջատար
պարբերականները**

Երիտթուրքական մամուլն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտաբար պետք է այս թեմատիկան դիտարկել տարբեր ժամանակային կտրվածքով և մի քանի գիտակարգային մոտեցումներով: Հարկ է նշել, որ երիտթուրքական հեղաշրջումից առաջ և հետո երիտթուրքական մամուլի ընդհանուր ուրվագիծն սկզբունքորեն փոխվել է՝ ընթանալով այլ գաղափարական ուղղություններով և նպատակային ուղեգծով: Եթե մինչև երիտթուրքերի հեղաշրջումը այս գաղափարական հոսանքին հարող և պատկանող թերթերը, խոսափելով արդուլիհամիդյան գրաքննությունից և բռնաճնշումների քաղաքականությունից, ստիպված էին հիմնական գործունեությունը ծավալել Օսմանյան կայսրության տարածքից դուրս, ապա հեղաշրջումից հետո երիտթուրքական մամուլը ներկայացնողների համար կատարելապես այլ իրավիճակ է ստեղծվում, որոնք կարող էին գործունեություն ծավալել կայսրության տարածքում, ինչպես նաև վերածվելով իշխանական լրատվամիջոցների՝ գերծ մնալ գրաքննությունից և ճնշումներից, ընդդիմադիր լրատվամիջոցներին պարտադրված այլ խնդիրներից:

Երիտթուրքական մամուլի առանձնահատկությունները հասկանալու համար կարևոր է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ թերթերի զգալի մասը ոչ թե պատկանում էր և ներկայացնում միայն «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության կամ երիտթուրքական ինչ-որ շրջանակի կամ խմբի, այլ այդ թերթերը գլխավորապես անհատների սեփականությունն էին, իսկ վերջիններս կա՛մ երիտթուրքական քաղաքա-

կան թևի անդամ էին, կա՛մ էլ հարում էին երիտթուրքերի գաղափարական ուղղվածությանը:

Հիմք ընդունելով երիտթուրքական մամուլի զարգացման առանձնահատկությունները, արտաքին գործոնները, պատմական իրողությունը՝ երիտթուրքական մամուլի պատմությունը, ինչպես արդեն նշվեց, կարելի է բաժանել երկու հիմնական փուլի, որոնք համապատասխանաբար կընդգրկեն արդուլիամիդյան շրջանը և սահմանադրության վերականգնումից մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտը: Երիտթուրքական մամուլի զարգացման առաջին փուլն ընդգրկում է 1890-ական թթ. մինչև 1908/1909 թթ., երբ երիտթուրքական շարժումը ձևավորման փուլում էր և ընդդիմություն էր: Երկրորդ փուլը ընդգրկում է 1908/1909 թթ. մինչև 1918 թ., երբ երիտթուրքերը Օսմանյան կայսրության դեկին էին, ինչն էլ ենթադրում էր երիտթուրքական մամուլի կարգավիճակի ամբողջական և սկզբունքային փոփոխություն, այն է՝ ընդդիմադիր դաշտում և տարագրության մեջ գործունեությունից անցում իշխանական դաշտում գործունեության: Սա որակապես փոխում էր ոչ միայն երիտթուրքական թերթերի տարածման եղանակները, այլև բովանդակային առումով հիմնովին փոխում էր թերթերի ուղղվածությունը: Հատկանշական է, որ ընդդիմադիր շրջանում երիտթուրքական թերթերը կոչված էին վեր հանելու և քննադատելու կայսրության թերությունները, առաջ քաշելու իրենց քաղաքականությունը, սակայն իշխանության գալուց հետո փոխվում են առաջնահերթությունները, ինչպես նաև սկզբունքային փոփոխության են ենթարկվում թիրախները և կիրառվող բառապաշարը:

Երիտթուրքական մամուլի առանձնահատկությունները կարելի է դիտարկել ոչ միայն ժամանակային բաժանումով, այլ նաև ընդհանուր կտրվածքով: Ինչպես նշվեց, երիտթուրքերին հարող կամ պատկանող լրատվամիջոցները ոչ միայն պատկանում էին անմիջականորեն «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությանը, այլև անհատների՝ երիտթուրք գործիչների կամ այդ գաղափարները կիսողների: Ժամանակի ընթացքում թերթերի սեփականատերերի գաղափարների փոփոխությանը զուգահեռ փոխվում էր նաև լրատվամիջոցների քաղաքական կողմնորոշումը, իսկ իշխող երիտթուրքական գաղափարախոսությունից հրաժարումն ու «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության քաղաքականության քննադատությունը բերում էր ոչ միայն պետության կողմից ճնշումների, այլ նաև դառնում էր թերթի փակման պատճառ, ինչպես եղավ երիտթուրքական շարժմանը հարող «Միզան» թերթի դեպքում, որը 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի օսմանյան մամուլի ամենանշանավոր և հայտնի օրգաններից էր¹:

Առաջին փուլի ընթացքում երիտթուրքական մամուլը ստիպված էր գործել Օսմանյան կայսրության սահմաններից դուրս, մասնավորապես Կահիրեում, Եվրոպական երկրներում՝ Ֆրանսիայում, Շվեյցարիայում և այլ վայրերում: Օսմանյան կայսրությունում գործող արդուլիամիդյան գրաքննությունն ու բռնաճնշումները կայսրու-

1 Muammer Göçmen, “Jön Türk Basını,” <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352209>, դիտվել է 14.05.2019:

թյան տարածքում ազատ գործելու հնարավորություն չէին տալիս², ինչի արդյունքում էլ երիտթուրքերն իրենց՝ արտասահմանում տպագրվող պարբերականների միջոցով էին փորձում արտահայտել սեփական գաղափարներն ու վեր հանել օսմանյան հասարակության և պետության խնդիրները՝ քննադատելով օսմանյան ղեկավարությանն Աբդուլ Համիդի գլխավորությամբ:

Արդեն երկրորդ փուլի ընթացքում երիտթուրքական մամուլը Օսմանյան կայսրության տարածքում գործելու հնարավորություն է ստանում՝ վերածվելով իշխանամերձ կամ անմիջականորեն իշխանական մամուլի: Բացի դրանից, կարգավիճակի փոփոխությունը հնարավորություն էր տալիս գործելու առանց լրացուցիչ բարդությունների: Այս ընթացքում, երբ երիտթուրքերի իշխանության ամրապնդումից հետո ավելի է խստացվում այլախոհ լրատվամիջոցների և լրագրողների դեմ տարվող ճնշումների ու սահմանափակումների քաղաքականությունը, երիտթուրքերին հարող թերթերի թիվը շարունակաբար աճում է:

Այս փուլերը ևս կարելի է պայմանականորեն բաժանել առանձին ենթափուլերի: Օրինակ՝ 1908-1918 թթ. առաջին ենթափուլը, որ ընդգրկում էր սահմանադրության ընդունումից մինչև 1913 թ. հեղաշրջումը, համեմատաբար ազատ գործելու և նվազ գրաքննության շրջան էր: Մինչդեռ երիտթուրքերի ձեռքում քաղաքական իշխանության կենտրոնացումից հետո ընդդիմադիր պարբերականները և սյունակագիրները ենթարկվում էին սուր գրաքննության:

Երիտթուրքերը ձգտում էին տապալել արդուլիսմիդյան բացարձակապետությունը, ձգտում էին իշխանության՝ ցանկանալով այն վերածել իրենց տնտեսական վերելքի և տիրապետության գործիքի: Լինելով նոր օսմանների, հատկապես Իբրահիմ Շինասիի, Նամըք Քեմալի, Ալի Սուավիի տեսական գաղափարների՝ լեզվի մաքրման, ազգի, կրոնի դերի, հայրենիքի, անձի ազատության, դրա համար զոհողություններ կատարելու հետևողները, կոմիտեի ստեղծման պահից սկսած՝ փորձեցին դրանք քաղաքական հիմքի վրա դնել³: Այս գաղափարախոսների ազդեցության ներքո լինելով հանդերձ՝ նրանք չէին հարում գաղափարախոսական մեկ ուղղության՝ հաճախ դրսևորելով ոչ հետևողական քաղաքական մոտեցումներ, ինչն ակնհայտորեն իր անդրադարձն էր ունենում այդ շրջանի նրանց պարբերականներում:

Արդուլիսմիդյան բռնատիրական և լրտեսական համակարգը երիտթուրքական մի շարք պարագլուխների ստիպում է հեռանալ երկրից: Փարիզը դառնում է վտարանդի երիտթուրքերի քարոզչության կենտրոններից: Եվ քարոզչության լավագույն և գործունե եղանակներից է դառնում մամուլը, քանի որ, ինչպես իրենք են նշում, երկրից երկիր թերթերն ավելի ապահով էին հասնում, քան երկրի ներսում⁴: Հատկանշական

2 Ալբերտ Խառատյան, «Օսմանյան գրաքննությունը և արևմտահայ մամուլը (1870 —1890-ական թթ.)», *Պալմա-քանապիրական հանդես* 4 (1985), 113:

3 Erik Jan Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation building from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey* (London, New York: I. B. Tauris, 2010), 8.

4 Mehmet Burak Durdu, “Osmanlı Devletinde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama,” *Merkezi Dergisi Otam* 14 no. 14 (2003): 291-318.

է, որ սուլթանի պատվիրակները ժամանակ առ ժամանակ գնում էին Փարիզ և Լոնդոն՝ բանակցելու երիտթուրքի թերթերի խմբագիրներ Մուրադ բեյի, Ահմեդ Ռեզայի և Սեիմ բեյի հետ, նրանց պարզևատրում էին, տարբեր միջոցներով և տարբերակներով համոզում, որպեսզի նրանք հրաժարվեն իրենց գործունեությունից⁵:

Արդեն 1879-1907 թթ. արտասահմանում լույս էր տեսնում շուրջ 120 ընդդիմադիր թերթ, որոնցից աչքի էին ընկնում «Միզան», «Մեշվերեթ», «Իսթիքլալ» և «Օսմանլը» պարբերականները, ինչպես նաև Աթենքում, Բուխարեստում, Լոնդոնում, Մոֆիայում լույս տեսնող այլ թերթեր: Հատկանշական է, սակայն, որ երիտթուրքական շարժման սկզբնական ընդդիմադիր լինելու տարիներին հիմնադրված և գործող բազմաթիվ առաջատար թերթեր իրենց գոյությունը չկարողացան պահել արդեն երիտթուրքերի կառավարման ու իշխանության տարիներին, ինչպես, օրինակ «Միզանը», այլ հայտնի թերթերից «Օսմանլըն», «Մեշվերեթը»:

Այս թերթերի էջերում երիտթուրքերն «իրենց դասակարգային ուղղվածության և աշխարհայացքի հետևանքով երկրի սոցիալական և քաղաքական բազմաթիվ խնդիրներ հանգեցնում էին թագավորող միապետի արատներին»⁶: Միաժամանակ նշված թերթերում ավելի ու ավելի հաճախ սկսվում է կիրառվել թուրքերի՝ «Միլլեթ ի հաքիմի» (տիրապետող-դոմինանտ ազգ) լինելու գաղափարը, և մամուլը դառնում է երիտթուրքական գաղափարների տարածման ամենագործուն եղանակներից:

Երիտթուրքերի «Միզան» թերթը

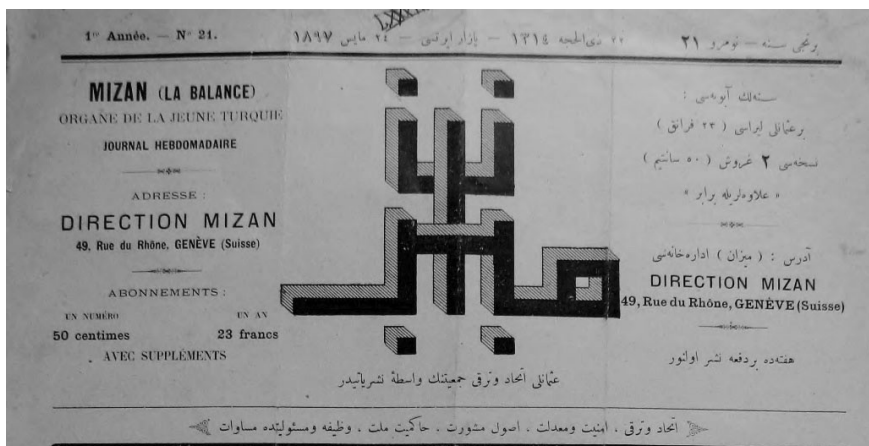
Օսմանյան կայսրության առավել հայտնի պարբերականներից էր երիտթուրքական «Միզան» (թուրք.՝ *Mizan*, կշեռք) թերթը: Միաժամանակ և՛ քաղաքական, և՛ գրական ուղղվածություն ունեցող պարբերականը հիմնադրվել է Կոստանդնուպոլսում 1886 թ. Մեհմեթ Մուրադ Միզանջըի⁷ կողմից: Օսմանյան այս պարբերականի առաջին համարը լույս է տեսել 1886 թ. օգոստոսի 21-ին⁸: Իր պատմության ընթացքում «Միզանը» տպագրվել է տարբեր պետություններում և քաղաքներում, ինչը կապված էր թերթի ընդդիմադիր քաղաքական ուղղվածության հետ:

5 Նույն տեղում:

6 Հոդիզն թերթ (Թիֆլիս), թիվ 34, 1909:

7 Մեհմեթ Մուրադ բեյը (1854-1917) պատմության ուսուցիչ էր, ավարտել էր Ս. Պետերբուրգի համալսարանը: Թանգիմաթի շրջանի հայտնի գրողներից է, խմբագիր, քաղաքագետ, պատմաբան: Նա հեղինակել է «Թուրքիայի ուժն ու թուլությունը» գրքույկը, որը երիտթուրքական գրականության ամենաընթերցված գրքերից էր այդ ժամանակաշրջանի: St' u Emil Birol, *Mizanci Murad Bey, Hayati ve Eserleri* (Istanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979), 229-399:

8 Göçmen, "Jön Türk Basını."

1. Միզան نازیم (Միտթին և առաջդիմութիւն կուսակցութեան պաշտօնաթերթ. շաբաթաթերթ), Ա. տարի, թիւ 21, 24 Մայիս 1897:

Հիմնադրումից հետո թերթը լույս էր տեսնում Կոստանդնուպոլսում շաբաթական մեկ անգամ: «Միզանում» տպագրվում էին շաբաթվա նորությունները, գրական և գիտական հոդվածներ, նոր գրքերի մասին տեղեկություններ: Միևնույն ժամանակ թերթն անդրադառնում էր քաղաքական և հասարակական հարցերի: Արդյու Համիդ Երկրորդ սուլթանի սահմանած խիստ գրաքննության և ճնշումների քաղաքականության հետևանքով թերթը ևս թիրախավորվում էր: Այս ամենի արդյունքում էլ 1890 թ. դեկտեմբերի 11-ին թերթը ժամանակավորապես դադարեցնում է տպագրությունը Կոստանդնուպոլսում՝ 158 թվակիր համարով: Այս ընթացքում «Միզանը» հնարավորություն չի ստանում վերսկսելու աշխատանքն Օսմանյան կայսրության տարածքում, և թերթի վերահրատարակումը հնարավոր է դառնում միայն արտասահմանում⁹: Սակայն միայն վեց տարի անց՝ 1896 թ. է հաջողվում թերթը վերահրատարակել Կահիրեում: Մեհմեթ Մուրադը ևս տեղափոխվում է Կահիրե: Այս ընթացքում թերթի հիմնադիրը կապ է հաստատում երիտթուրք գործիչների հետ և սկսում ակնհայտորեն հարել այդ շարժմանը՝ գլխավորելով երիտթուրքական շարժման աջ թևը: Թերթը նույնպես գաղափարախոսական փոփոխություններ է կրում և սկսում է ներկայանալ որպես երիտթուրքական առաջատար պարբերականներից մեկը, որտեղ էլ առաջ են քաշվում երիտթուրքերի գաղափարներն ու օսմանյան ղեկավարության քննադատությունները: Այս ընթացքում թերթում սուր քննադատական հոդվածներով հանդես է գալիս Թունալը Հիլմին¹⁰, ով երիտթուրք գործիչներից էր և ակտիվորեն ներկայանում էր երիտթուրքական մամուլում՝ թղթակցելով «Միզան» և «Մեշվերեթ» թերթերին:

9 Abdullah Uçman, “Mizan,” in *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizan-gazete>, դիտվել է 07.05.2019.

10 Թուրք քաղաքական գործիչ, Օսմանյան կայսրության խորհրդարանի անդամ, ապա՝ Թուրքայի Ազգային Մեծ Ժողովի պատգամավոր: Եվրոպայում երիտթուրքական շարժման առաջին տարիների ակտիվիստներից է եղել, 1895 թ. միացել է Ժնևում երիտթուրքական խմբին: Stü Şükrü Hanioğlu, *Tunalı Hilmi bey'in “devlet modeli”* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2011), 109:

Ինչ վերաբերում է Հայկական հարցի շուրջ թերթի դիրքորոշմանը, ապա այստեղ Մուրադ բեյը հանդես էր գալիս համիդյան դիրքերից՝ ոչ միայն հակահայկական հող-վաճառքներ տպագրելով, այլև նպաստելով այլ հեղինակների կողմից այդ ուղղությամբ գործելուն: Նա ոչ թուրք ժողովուրդների ազատագրական շարժումները համարում էր դիվանագիտական բանասարկությունների արգասիք՝ դեմ լինելով կայսրությունից հայերի անջատողական ձգտմանը, քանի որ այդպիսի շարժումները ոտնձգություն էր համարում՝ ընդդեմ մահմեդականների հպարտությանը:

Թերթի տպագրության երկրորդ շրջանը սկսվում է Կահիրեում 1896 թ. հունվարի 21-ից մինչև նույն թվականի հուլիսի 8 (159-184 թվակիր համարներով): Թերթի խմբագրակազմը Կահիրեից տեղափոխվում է Փարիզ՝ շարունակելով պարբերականի հրատարակությունը¹¹: Փարիզում թերթը դառնում է երիտթուրքերի գլխավոր պարբերականը, որը շարունակում էր օսմանյան ղեկավարությանը քննադատող հողվաճառքների շարքը: 1897 թ. թերթի խմբագրությունը՝ Փարիզում 18 համար տպագրելուց հետո (1896 թ. դեկտեմբերի 14-1897 թ. մայիսի 3) տեղափոխվում է Ժնև (1897 թ. մայիսի 10-1897 թ. հուլիսի 19)¹²:

1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո թերթը հնարավորություն է ստանում տպագրություն իրականացնելու Կոստանդնուպոլսում, որով սկսում է թերթի տպագրության երրորդ փուլը: Այնուամենայնիվ, Օսմանյան կայսրություն վերադառնալուց հետո թերթում սկսում են տպագրվել երիտթուրք ղեկավարներին քննադատող հողվաճառքներ, ինչն էլ անհետևանք չի մնում: 1909 թ. ապրիլի 15-ին 135 թվակիր համարով¹³ Աբդուլ Համիդի կողմնակիցների ապստամբությունից հետո, երիտթուրք ղեկավարների որոշմամբ թերթը փակվում է, քանի որ երիտթուրքերը մեղադրում են պարբերականին՝ սուլթանի կողմնակիցների հետ կապեր հաստատելու և նրանց աջակցելու համար¹⁴: Ավելին՝ թերթի հիմնադիր և գլխավոր խմբագիր Մեհմեդ Մուրադը կալանավորվում է¹⁵: Թերթի վերջին՝ 135-րդ համարը լույս է տեսնում 1909 թ. ապրիլի 14-ին¹⁶:

Այսպիսով, բավական հետաքրքիր քաղաքական և գաղափարական գծով «Միզան» թերթը հիմնադրվում է որպես ընդդիմադիր պարբերական, ապա հարում երիտթուրքական շարժմանը, իսկ երիտթուրքերի դեմ քննադատական հողվաճառքներ հրապարակելուց հետո վերջնականապես փակվում է: Այնուամենայնիվ, այս թերթը մեծ կարևորություն ունի օսմանյան մամուլի պատմության մեջ, քանի որ հանդես էր գալիս ոչ միայն քաղաքական օրակարգով, այլև պարբերականի էջերում անդրադարձ էր կատարվում գրական և մշակութային կյանքին: «Միզանը» առանձնանում էր նաև

11 Göçmen, *Jön Türk Basını*.

12 Uçman, “Mizan.”

13 Նույն տեղում:

14 “Mizancı Mehmed Murad,” https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Mizanc%C4%B1_Mehmed_Murad_, դիտվել է՝ 10.02.2019:

15 Նույն տեղում:

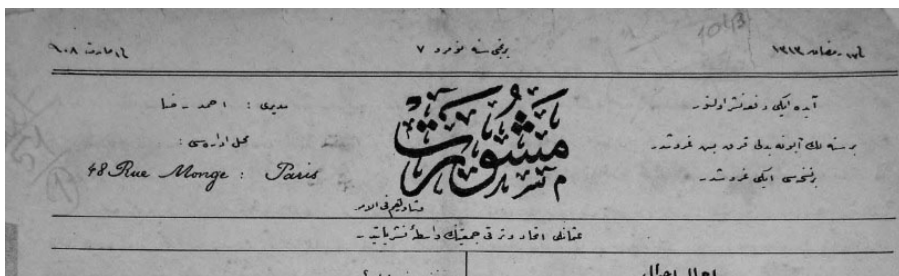
16 1886-1890 թթ. Կ. Պոլսում հրատարակվում է պարբերականի 158 համար, 1896 թ. հունվար-հուլիս ամիսներին Կահիրեում՝ 26 թիվ, 1896-1897 թթ. Փարիզում՝ 18 թիվ, 1897 թ. մայիս-հուլիս ամիսներին Ժնևում՝ 11 թիվ, 1908 թ. հուլիսի 30-1909 ապրիլի 14-ին Պոլսում՝ 135 թիվ:

տնտեսական խնդիրներին վերաբերող իր հոդվածներով¹⁷: Թուրք հեղինակ Հըֆզը Թոփուզը «Միզանը» համարում է «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության «ամենաբոցաշունչ պարբերականներից»¹⁸:

Այսպիսով, թերթն օսմանյան շրջանի կարևորագույն պարբերականներից էր և երիտթուրքական գաղափարների տարածման հիմնական միջոցներից մեկը:

Երիտթուրքերի «Մեշվերեթ» թերթը

«Մեշվերեթ» (թուրք.՝ *Meşveret/խոփուրդ*) թերթը երիտթուրքական կարևոր պարբերականներից էր: Այն հիմնադրվել էր Փարիզում, 1895 թ. Ահմեդ Ռեզայի կողմից, որը «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեի հիմնադիրներից էր¹⁹: Թերթը լույս էր տեսնում Փարիզում, քանի որ խիստ ընդդիմադիր հայացքներով պարբերականը Արդուլ Համիդ Երկրորդ սուլթանի խիստ գրաքննություն պայմաններում չէր կարող գործել Օսմանյան կայսրությունում: «Մեշվերեթն» ակտիվ դերակատարում ուներ երիտթուրքական գաղափարների տարածման գործում՝ իր ստեղծման առաջին տարիներին կատարելով նաև երիտթուրքական շարժման մամուլի օրգանի դերը:

2. Մեշվերեթ, Փարիզ, Ա. տարի, թիվ 7, 14 Մարտ 1908:

«Մեշվերեթ» թերթը լույս էր տեսնում ամսական երկու անգամ: 1895-1898 թթ. լույս է տեսել «Մեշվերեթ» թերթի շուրջ 30 համար թուրքերենով, իսկ 1895-1908 թթ.՝ պարբերականի 200-ից ավելի համար ֆրանսերենով²⁰: Թերթում տեղ էին գտնում օսմանյան ղեկավարությանը քննադատող մեծ թվով հոդվածներ: Միաժամանակ անդրադարձ էր կատարվում օսմանյան հասարակությանը հուզող թեմաների²¹: Թերթի անդրանիկ

17 Göçmen, “*Jön Türk Basin*”.

18 Topuz Hifzi, *Türk Basin Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 83.

19 Ահմեդ Ռեզան ծնվել է Կոստանդնուպոլսում 1859 թ., մոր կողմից ավստրացու արյուն ունի: Նա քաղաքական, պետական գործիչ էր, գրող, կրթական ուղղությամբ բարեփոխումների կողմնակից, Սեհատի անդամ: Մոր ազդեցությունը զգալի է եղել նրա մտածողության վրա՝ արևմտամետ լինելու առնչությամբ: St'u Ementalp Malkoç, “Doğu-Bati Ekseninde Bir Osmanlı Aydini: Ahmet Riza Yaşami ve Düşünce Dünyası,” *Yayınlandığı İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 11 (2007), 96: Նաև՝ Murtaza Korlaelci, “Ahmed Riza (1859-1930),” *Felsefe Dünyası* 4 (1992), 47:

20 Şükrü M. Hanioğlu, “*Jön Türk Basini*,” C. 3 (İstanbul: TCTA, 1985), 846-847.

21 Malkoç, “*Doğu-Bati Ekseninde*,” 96.

համարում հրատարակված խմբագրական հոդվածում նշվում էր, որ այն նպատակ չի դնում կործանելու կառավարող դինաստիան, քանի որ իրենց օտար են ուժի միջոցով կարգավորվող լուծումները: Ըստ հոդվածի՝ իրենք բարենորոգումներ են պահանջում ոչ այս կամ այն նահանգի, այլև ամբողջ կայսրության համար:

Սուր քննադատական թեմաներով աչքի էր ընկնում թերթի հիմնադիր Ահմեդ Ռեզան: Նա հմուտ պարսկագետ էր, գերազանց տիրապետում էր ռուսերենին: Նա թերթի միջոցով քարոզում էր իսլամական աշխարհի հոգևոր ավանդույթների վերածնության անհրաժեշտությունը: Մեծ ծավալով անդրադարձել է Հայկական հարցին՝ փորձելով ապացուցել, որ այն արտաքին հրահրումների արդյունք է: Հոդվածներից մեկում Ահմեդ Ռեզան պանիսլամական դիրքերից օսմանյան և պարսկական կառավարություններին կոչ էր անում միասնական ջանքերով կանխել հայկական պետության վերականգնման վտանգը:

«Միություն և առաջադիմության» ծրագիրն առաջին անգամ Ահմեդ Ռեզայի շնորհիվ տպագրվել է այս թերթում 1895 թ. դեկտեմբերի 3-ի ֆրանսերեն համարում²²:

Թերթում Ահմեդ Ռեզայի գլխավոր քաղաքական գիծը հակառուսականությունն էր: Նա շատ երիտթուրքերի պարագլուխների պես ձգտում էր կապեր հաստատել եվրոպական առաջադիմական և սոցիալիստական շրջանակների հետ:

«Մեշվերեթի» սյունակագիրների թվում էին ժամանակի հայտնի հոդվածագիրներից Հոջա Քադրի Էֆենդին, Շերաֆեդդին Մադնումին, Աբդուլլահ Ջնդերը: Ինչ-որ շրջանում թերթի հրատարակման աշխատանքներին մասնակցել է նաև «Միզան» թերթի հիմնադիր Մուրադ բեյը²³:

Թերթի սուր քննադատական և մեղադրական հոդվածներից հետո Օսմանյան կայսրությունը դիմում է Ֆրանսիային՝ դադարեցնելու թերթի տպագրությունն այդ երկրի տարածքում: Ֆրանսիան համաձայնում է կատարել օսմանյան ղեկավարության խնդրանքը, և «Մեշվերեթ» թերթի տպագրությունը Ֆրանսիայում արգելվում է: Ահմեդ Ռեզան ստիպված էր նոր երկրներ փնտրել, որտեղ հնարավորություն կստանար շարունակելու թերթի տպագրությունը: Այսպիսով, թերթը նախ տեղափոխում են Շվեյցարիա, ապա՝ նաև՝ Բելգիա, որտեղ էլ շարունակվում է տպագրությունը²⁴: Հետաքրքրական է, որ այստեղ փակվում է թերթի թուրքերեն բաժինը՝ շարունակելով միայն ֆրանսերեն բաժնի աշխատանքները²⁵:

Թերթը մեծ կարևորություն ուներ երիտթուրքական մամուլի շարքերում, քանի որ աչքի էր ընկնում սուր քննադատական, հասարակական ու քաղաքական ծանր թեմաներ բարձրացնելով: Թերթն առանձնանում էր նաև նրանով, որ իրենց գաղափարները տարածելու համար եզակի հնարավորություն էր ստեղծում բազմաթիվ երիտթուրք գործիչների համար: Պետք է նշել նաև, որ այս թերթում Հայկական հարցի շուրջ հոդ-

22 Ziyad Ebüzziya, “Ahmed Riza,” in *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989): 125.

23 Hanioğlu, “*Jön Türk Basını*,” 206.

24 “*Gazetecilik- Türk basınının doğuşu ve gelişimi*,” T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (Ankara: MEB Yayını, 2008), 22.

25 Hanioğlu, “*Jön Türk Basını*,” 846-847.

վածներով թղթակցել են նաև հայեր՝ տուրք տալով թուրքական գաղափարախոսական մոտեցումներին:

Երիտթուրքերի «Օսմանլը» թերթը

«Օսմանլը» (թուրք.՝ *Osmanli/oumānıgh-oumānıyan*) անունով մի քանի թերթ է լույս տեսել Օսմանյան կայսրությունում: Երիտթուրքական գաղափարներին հարող «Օսմանլը» անունով երկլեզու (ֆրանսերեն և թուրքերեն) թերթը սկսել են հրատարակել 1897 թ. դեկտեմբերի 1-ին²⁶: Թերթի վրա աշխատում էին Իսհաք Սյուքուբին և Աբդուլլահ Ջևդեթը, որոնք երիտթուրքական շարժման ակտիվ անդամներից էին: Թերթը, ինչպես ժամանակի երիտթուրքական լրատվամիջոցների զգալի մասը, լույս է տեսել Օսմանյան կայսրության տարածքից դուրս՝ Ժնևում (1897-1900 թթ.), ապա նաև տպագրությունը շարունակել Անգլիայում (1900-1904 թթ.): Թերթը տպագրվել է մինչև 1904 թ. դեկտեմբերի 7-ը, որի ընթացքում լույս է տեսել 142 համար: Ժամանակի ընթացքում տպագրվել են նաև անգլերեն հավելվածներ, որոնք տարածվել են եվրոպական երկրներում: Թերթի մի քանի համար լույս է տեսել նաև Եգիպտոսում՝ Կահիրեում, որը երիտթուրքական գաղափարախոսների կարևոր կենտրոններից էր:

Թերթում իրենց անդրադարձներն ու հոդվածներն են տպագրել երիտթուրքական գաղափարակից հոդվածագիրներ, գրողներ Աբդուլլահ Ջևդեթը, Իսհաք Սյուքուբին, Մեհմեթ Ռեշիդը, Թունալը Հիւմին, Նուրի Ահմեդը, Ալի Հայդարը, Ահմեդ Ռեզան և այլք²⁷:

«Օսմանլը» արտասահմանում տպագրվող երիտթուրքական այն թերթերից էր, որը ոչ միայն հանդես էր գալիս կայսրության ղեկավարության և քաղաքականության քննադատությամբ, այլև փորձ էր կատարում տարածելու երիտթուրքական գաղափարները: Ինչպես և այլ երիտթուրքական թերթեր, այն ստիպված էր անգամ արտասահմանում դիմակայել Աբդուլ Համիդ Երկրորդի և նրա համախոհների քայլերին՝ հաճախակի փոխելով տպագրության վայրը:

Կարևոր է նաև այն, որ 1894-1896 թթ. արդուլիսմիդյան ջարդերի ժամանակ «Օսմանլը» թերթը լույս էր ընծայում հատուկ անգլերեն հավելված, որտեղ ուշադրության կենտրոնում Հայկական հարցն ու հայերն էին²⁸: Այս քայլով թերթի խմբագիրները փորձում էին անգլալեզու ընթերցողներին համոզել, որ հայերի զանգվածային կոտորածների հետևում ոչ թե թուրք բնակչությունն է, այլ Աբդուլ Համիդ սուլթանն ու նրա շրջապատը՝ միաժամանակ փորձելով երիտթուրքերին ներկայացնել որպես այլընտրանք Աբդուլ Համիդին, և որ հենց նրանք են ունակ կատարելու սկզբունքային փոփոխություններ Օսմանյան կայսրության քաղաքական և հասարակական կյանքում²⁹:

26 Nuri Inuğur, “*Basin ve Yayin Tarihi*,” (Istanbul: Der Yayinlari, 1993), 297.

27 Նույն տեղում:

28 Юрий А. Петросян, “Армянский вопрос на страницах редкого эмигрантского издания младотурок,” *Պարմա-բանասիրական հանդես* 2 (1982), 173-178:

29 *Osmanli* (Geneve) no. 2, 1.

Երիտթուրքական այլ պարբերականներ

Արդեն երիտթուրքերի կառավարման շրջանում, բացի վերոնշյալ պարբերականներից, լույս են տեսնում նաև այս քաղաքական ուժին հարող այլ պարբերականներ, որոնց մի մասը ևս համառոտ անդրադարձի կարիք ունի՝ ավելի ընդհանրական դարձնելու այս շրջանի մամուլի վերաբերյալ տեղեկությունը և օսմանյան մամուլի ընդհանուր պատկերը:

Ինչպես վերևում նշեցինք, երիտթուրք գործիչները բավական մեծ ուշադրություն էին հատկացնում մամուլին՝ փորձելով մեծ թվով թերթերի միջոցով իրենց կարծիքներն ու տեսակետները հասանելի դարձնել լսարանին: Ուստի երիտթուրքերի կառավարման ընթացքում ստեղծվում էին տասնյակ թերթեր, որոնք ոչ միշտ էին կարողանում հեղինակություն և ճանաչում ձեռք բերել՝ հիմնականում ապահովելով ավելի շատ քանակ, քան որակ: Այնուամենայնիվ, դրանք ևս կազմում էին երիտթուրքական մամուլի հատուկ մասը և լուծում էին տարատեսակ, հաճախ նաև տեղային խնդիրներ: Նման թերթերից էին «Շուրայը Ումմեթը», «Իչդիհադը» և այլ պարբերականներ, որոնք կարևոր դեր ունեին երիտթուրքական մամուլի զարգացման և ձևավորման գործընթացում:

«Շուրայը Ումմեթը»

«Շուրայը Ումմեթը» (թուրքատառ օսմաներեն՝ Şura-yi Ümmet/Ազգային խորհուրդ) պարբերականը հիմնադրել են հայտնի երիտթուրք գործիչներ Բեհաեդդին Շաքիրն³⁰ ու Սամիփաշագադե Սեզահին³¹ 1902 թ. Կահիրեում³²:

«Շուրայը Ումմեթը» պարբերականը նոր ծավալով և հզորությամբ տպագրվել է 1908 թ. հուլիսից՝ դառնալով երիտթուրքերի կարևոր գաղափարական թերթերից մեկը: Թերթը ոչ միայն հանդես էր գալիս երիտթուրքական գաղափարների տարածմամբ և պաշտպանությամբ, այլ նաև հաճախ էր քննադատում այլ թերթերի և հողվածագիրների, որոնք չէին կիսում երիտթուրքական գաղափարախոսությունը³³:

Պարբերականը տարբեր ժամանակահատվածներում լույս է տեսել տարբեր ձևաչափերով. եղել է ինչպես օրաթերթ, այնպես էլ ամսագիր: Պարբերականում հողվածներով հանդես են եկել Ալի Քեմալը³⁴, Ահմեթ Ֆերիթը³⁵, Յուսուֆ Աբչուրան³⁶ և այլք: Թերթը, որոշ դադարներով հանդերձ, տպագրությունը շարունակել է մինչև 1929 թ.՝ լույս տեսնելով ընդհանուր 220 համարով³⁷:

30 Թուրք քաղաքական գործիչ, Հայոց ցեղասպանության անմիջական իրագործողներից: «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության երկրորդ քարտուղար:

31 Թուրք ռեալիստական հեքիաթասաց, վիպասան:

32 TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 39 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 240-242:

33 İnüçür, “Basın ve Yayın Tarihi,” 311.

34 Թուրք գրող, քաղաքական-հասարակական գործիչ, խմբագիր:

35 Թուրք քաղաքական գործիչ, մտավորական, դիվանագետ, երեսփոխան:

36 Գրող և հասարակական գործիչ:

37 TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 39, 240-242.

«Իշդիհադ»

«Իշդիհադ» (թուրք.՝ İctihad/ճգնել³⁸) պարբերականը ևս կարելի է դասել երիտթուրքերի կարևոր թերթերի շարքում: Պարբերականը տպագրությունը սկսել է Օսմանյան կայսրության տարածքից դուրս՝ Ժնևում, 1904 թ. սեպտեմբերին³⁹: Երկլեզու (թուրքերեն, ֆրանսերեն) ամսագիրը հիմնել և ղեկավարել է հայտնի երիտթուրք գործիչ Աբդուլլահ Ջևդեթը⁴⁰: 1905 թ. Ֆրանսիայում Օսմանյան կայսրության դեսպանը Աբդուլլահ Ջևդեթի⁴¹ դեմ դատական հայց է ներկայացնում, ինչին հետևում են ճնշումները, որի արդյունքում Ջևդեթը ստիպված է լինում թերթի խմբագրությունը տեղափոխել Եգիպտոս⁴²: Թերթը 1906-1908 թթ. տպագրվում է Կահիրեում, 1911-1932 թթ.՝ Կոստանդնուպոլսում:

Ջևդեթը հրատարակում է ամսագրի 358 համար մինչև 1932 թ. դեկտեմբեր:

5. «Իշդիհադի տուն», Ֆաթիհ/Կոստանդնուպոլիս

(<https://odatv.com/abdullah-cevdetin-kutuphanesinde-neler-gordum-2307171200.html>)

38 Թերթի անվանումն օսմաներենից թարգմանաբար նշանակում է ճգնել, ճիգ ու ջանք թափել, չափազանց աշխատել, կրոն կամ որևէ վարդապետություն հաստատել, իսլամական կրոնի մեկնություն:

39 *İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 446-448.

40 Արաբկիրում ծնված, քրդական արմատներով թուրք հասարակական-քաղաքական գործիչ, մտավորական, ակնաբույժ, բանաստեղծ և թարգմանիչ:

41 *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, 446-448.

42 Նույն տեղում:

**FROM THE HISTORY OF YOUNG TURKISH PRESS: A SHORT REVIEW
(UNTIL 1908)**

SUMMARY

Key words: The Ottoman Empire, periodicals, Young Turkish press, “Meshveret,” “Ichtihad,” “Mizan.”

The scientific article presents a brief history of the Young Turkish Press (until 1908). Special attention is given to the first segment of this process. The article is devoted to the analysis of the process of the emergence and distribution of the leading young Turkish newspapers of the first period (1890-1908 / 1909).

During this period, newspapers were published outside the Ottoman Empire, mainly in Cairo, France, Switzerland, and other places, because Abdul Hamid’s censorship and persecutions throughout the Ottoman Empire restricted their ideas and political views from freely circulating.

Элина З. Мирзоян

кандидат филологических наук

**ИЗ ИСТОРИИ МЛАДОТУРЕЦКОЙ ПРЕССЫ (ДО 1908 Г.):
КРАТКИЙ ОЧЕРК**

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Османская империя, периодические издания, младотурки, младотурецкая пресса, «Ичтихат», «Мешверет», «Мизан».

Статья представляет собой краткий обзор младотурецкой периодической прессы (до 1908 г.). Особое внимание уделено первому этапу истории младотурецкой прессы. Статья освещает историю основания и распространения ведущих младотурецких газет указанного периода, которая охватывает период с 1890-х по 1908/1909 гг. В это время газеты печатались за пределами Османской империи, в основном в Каире, Франции, Швейцарии и других местах, так как действующая в Османской империи абдулгамидовская цензура и проводимые репрессии не давали возможности свободно распространять собственные идеи и политические взгляды на территории империи.

REFERENCES

Gladishev, Andrey. “«Le Courier de Smyrne»: из истории антирусской пропаганды в Турции в н. 1820-х годов,” [“«Le Courier de Smyrne»: From the History of anti-Russian Propaganda in Turkey (1820's)]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya istoriya i mezhdunarodniye otnosheniya* 13 no. 2 (2013);

Kharatyan, Albert. Օսմանյան գրաքննությունը և արևմտահայ մամուլը (1870–1890-ական թթ.), [The Ottoman Censorship and the Press of Western Armenia (from the 1870s to the 1890s)]. *Patmabanasirakan handes* 4 (1985): 103-116;

Kharatyan, Albert. *Արևմտահայ մամուլն իր պատմության ավարտին (1900-1922 թթ.)* [The Western-Armenian Press at the End of its History (1900-1922)]. Yerevan, NAS RA, Institute of History, 2015;

Petrosyan, A. Yuri. Армянский вопрос на страницах редкого эмигрантского издания младотурок [The Armenian Question in the Emigrant Publication of the Young Turks]. *Patmabanasirakan handes* 2 (1982): 173-178;

Petrosyan, A. Yuri. *Турецкая публицистика эпохи реформ Османской империи (конец XVIII начало XX в.)* [Turkish Publicism of Reforms in the Ottoman Empire (XVIII-XX)]. Moskva: Nauka, 1985;

Zheltyakov, D. Anatoli. *Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции (1729-1908 гг.)* [The Press in Turkish Social, Political and Cultural Life (1729-1908)]. Moskva: Nauka, 1972;

Հորիզոն [Horizon] t'ert, Tiflis, 1909.